

Державна архівна служба України
Український інститут національної пам'яті
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського Національної академії наук України
Державний центр збереження документів НАФ

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 2–3 (313–314), 2018
березень – червень

Київ, 2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Тетяна БАРАНОВА (головний редактор),
Анджей БЕРНАТ (Республіка Польща), Ігор БОНДАРЧУК,
Валерій ВАСИЛЬСВ, Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Іван КІСІЛЬ,
Рамоюс КРАУЯЛІС (Литовська Республіка), Наталія МАКОВСЬКА,
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Георгій ПАПАКІН,
Валентина ПІСКУН, Руслан ПИРІГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Ярослав ФЕДОРУК,
Тарас ЧУХЛІБ, Микола ЩЕРБАК

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

“Архіви України” on-line:

<http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

“Архіви України”, № 2–3, 2018. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ 18783-7583ПР від 28.03.2012 р.

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 р.)

© Державна архівна служба України, 2018
© Український інститут національної пам'яті, 2018
© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2018
© Державний центр збереження документів НАФ, 2018

З М І С Т

Статті та повідомлення

<i>Бездрабко В. В.</i> Методи в архівістиці та архівний метод: дискусія триває	7
<i>Маврін О. О.</i> “Перспективний видавничий план” як джерело вивчення розвитку теоретико-методологічної думки української археографії 1980-х років	20
<i>Петришиак Б. І.</i> Дослідження суспільно-економічної історії Галичини українськими та польськими вченими: здобутки й перспективи	30
<i>Резнік І. С.</i> Сучасні форми використання інформації у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України	34

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Гулюк Є. Ю.</i> Топос давнини та його інструменталізація у моделі шкільної риторики єзуїтів	45
<i>Дубовик С. О.</i> Український професійний театр кінця ХІХ – початку ХХ століть (за документами особового фонду українського театрознавця П. П. Перепелиці)	52
<i>Івашко Р. В.</i> Проведення Ювілейного року середини ХV століття у Короні Польській	62
<i>Касян Л. Г.</i> “Такий я ніжний, такий тривожний...” (висвітлення життя творчості Володимира Сосюри в аудіовізуальних документах)	73
<i>Лях Г. В.</i> Церковно-парафіяльне літописання на Поділлі у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття	84
<i>Морозова А. В.</i> Нові документи до біографії Г. Ф. Вороного (до 150-річчя від дня народження вченого)	99
<i>Музичко О. Є.</i> Особові фонди південноукраїнських істориків другої половини ХІХ – початку ХХ століття: склад та евристичний потенціал	104
<i>Петренко О. С.</i> Генерал Валентин Естергазі та його родина – власники маєтків на Правобережній Україні	121
<i>Романова К. В.</i> Українська поезія першої половини ХХ століття у періодичних виданнях української діаспори (за документами ЦДАЗУ)	126
<i>Хоменко В. О.</i> Михайло Грушевський і Українська партія соціалістів-революціонерів: інформаційний потенціал архівних документів партії	157
Фотодобірка. <i>Любарська Л. В.</i> До 100-річчя від дня народження О. Т. Гончара	167

Публікація архівних документів

<i>Журжа І. В.</i> Історія архівної справи у документах ЦДАГО України	176
<i>Місюк М. Д.</i> Діяльність архімандрита Алексія (Олександра Кабальюка) на території Підкарпатської Русі в 1920–1930-х роках (на основі документів Державного архіву Закарпатської області)	193
<i>Пономарьов О. М.</i> До історії будівництва фортеці Святої Єлисавети	203
<i>Тельвак В. В., Радченко О. А.</i> Листи Отто Гегча до Михайла Грушевського	212
<i>Шаповал А. І.</i> Епістолярна спадщина В. П. Адріанової-Перетц в архівах України	227

Інформація і рецензії

<i>Алексєєнко А. О., Балішев М. А.</i> Міжнародний круглий стіл “Проблеми інформатизації: процеси цифровізації (теорія і практика)	248
---	-----

Ювілеї

<i>Щербак М. Г.</i> Історик і архівісту Юрію Кулінічу – 70	261
--	-----

CONTENTS

Articles and Notices

<i>Bezdrabko V. V.</i> The Methodology of Archival Science and Archival Method: the Discussion Continues	7
<i>Mavrin O. O.</i> The “Perspective Publishing Plan” as the Source of Study of Development of Theoretical and Methodological Issues of Ukrainian Archeography of 1980s	20
<i>Petryshak B. I.</i> The Research of Social and Economical History of Galicia by Ukrainian and Polish Scientists: Attainments and Perspectives	30
<i>Reznik I. S.</i> The Modern Forms of Information Using in the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine	34

Sources Reviews and Documentary Essays

<i>Huliuk E. Y.</i> Antiquity Topos and its Instrumentalization in the Model of Jesuit School Rhetoric	45
<i>Dubovyk S. O.</i> The Ukrainian Professional Theatre of the Late 19th and Early 20th Centuries (on the Ukrainian Theater Critic P. P. Perepelytsa Personal Fond)	52
<i>Ivashko R. V.</i> The Celebrating of Jubilee Year of the middle of 15th Century in the Kingdom of Poland	62
<i>Kasyan L. H.</i> “I am so Tender, so Disturbing...” (Lighting of the Life and Work of Volodymyr Sosura in Audiovisual Documents)	73
<i>Lyakh H. V.</i> The Church Parish Chronicles on Podillya Region in the Second Half of 19th – Beginning of 20th Century	84
<i>Morozova A. V.</i> New Documents on the Biography of H. F. Voroniy (to the 150th anniversary of the birth of scientists)	99
<i>Muzychko O. E.</i> Personal Archival Fonds of Historians of Southern Ukraine in the Second Half of 19th – Beginning of 20th Century: Content and Heuristic Potential	104
<i>Petrenko O. S.</i> General Valentyn Esterhazi and its Family as Landowners of Right-Bank Ukraine	121
<i>Romanova K. V.</i> The Ukrainian Poetry of the First Half of 20th Century in Periodicals of Ukrainian Diaspora (on the Documents of Central State Archives of Foreign Archival Ucrainica)	126
<i>Khomenko V. O.</i> Mykhailo Hrushevsky and the Ukrainian Party of Socialist-Revolutionaries: Informational Potential of Party Archival Documents	157
Photo collection. <i>Lubarska L. V.</i> The 100th Anniversary of the Birth of O. T. Honchar	167

Publication of Archival Records

<i>Zhurzha I. V.</i> The History of Archival Affairs in the Documents of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine	176
<i>Misiuk M. D.</i> The Activities of Archimandrite Alexiy (Olexandr Kabalyuk) in the 1920s – 1930s on the Territory of Subcarpathian Rus	193
<i>Ponomariov O. M.</i> On the History of Construction of the St. Elizabeth's Fortress	203
<i>Telvak V. V., Radchenko O. A.</i> The Letters of O. Hoetzsch to M. Hrushevsky	212
<i>Shapoval A. I.</i> Epistolary Heritage of V. P. Adrianova-Peretz in Archives of Ukraine	227

Information and Reviews

<i>Alekseenko A. O., Balyshv M. A.</i> The International Round Table “Problems of Informatization: Digitalization Processes (Theory and Practice)”	248
--	-----

Anniversaries

<i>Shcherbak M. H.</i> The Historian and Archivist Yury Kulinich is 70	261
--	-----

УДК 930.2:[94:271.2](477.43/.44)“188/191”

Г. В. ЛЯХ*

**ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНЕ ЛІТОПИСАННЯ НА ПОДІЛЛІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Проаналізовано передумови створення, структуру, зміст та інформаційне наповнення церковно-парафіяльних літописів Свято-Георгіївської церкви м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту, Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки Летичівського повіту та Свято-Дмитрівської церкви с. Колибабинці Вінницького повіту Подільської губернії, що відклалися у Ф. 315 “Подільська духовна консисторія” Державного архіву Хмельницької області.

Ключові слова: церковний літопис; парафія; церква; храм; єпархія.

Церковно-парафіяльне (церковне) літописання започаткувалося у другій половині ХІХ ст. згідно з указом Синоду № 1881 від 12 квітня 1866 р., в якому давалися вказівки єпархіальному керівництву вести церковні літописи у ввірених єпархіях¹.

До кінця ХІХ ст. це унікальне явище історіографії стало масовим та набуло статусу культурного феномену, коли протягом декількох десятиліть у тисячах православних парафій велися літописи, в яких фіксувалися як місцеві історичні відомості, так і події повсякденного життя населених пунктів на тлі історії країни і церкви, і тому це вартує їх детального вивчення.

Авторами літописів виступали місцеві парафіяльні священики, а самі літописи являли собою канцелярську книгу у твердій обкладинці, куди заносилися записи про важливі факти в житті церковної парафії та причту, будівництво та ремонт храмових споруд, внутрішній інтер'єр і матеріальне забезпечення церков та священнослужителів, записи про їхню поведінку, заслуги та винагороди, відомості про зразкових прихожан і меценатів, чудотворні ікони і хресні ходи, а також повсякденне життя парафіян, погодні умови тощо.

Церковно-парафіяльні (церковні) літописи є маловивченими та малочисельними історичними джерелами, які збереглися у фондах архівних установ, і тому є рідкісними та цінними для сучасної історичної науки як ті, що укладалися представниками низового парафіяльного кліру.

---

* *Лях Галина Василівна* – начальник відділу обліку та довідкового апарату Державного архіву Хмельницької області; аспірантка 2-го року навчання кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дослідженням церковного літописання на теренах України почали займатися лише в останні роки, хоча й існують окремі розвідки часів СРСР. Історіографія проблеми представлена окремими аспектами у працях Е. З. Штехман², О. Задніпровського³, І. В. Рибак⁴, С. В. Мірошніченко⁵, А. В. Морозової і О. Ф. Тарасенка⁶ та ін.

За межами України цю тематику вивчали В. С. Іконніков⁷, С. О. Шмідт⁸, Е. А. Агеєва⁹, С. І. Добренький¹⁰ та ін.

Мета статті полягає в з'ясуванні історії створення, структури, змісту та особливостей ведення церковних літописів на теренах регіону.

На Поділлі церковне літописання розпочалося у 1860-х роках, про що свідчать початкові дати річних записів досліджуваних літописів. Так, хронологія літопису Свято-Дмитрівської церкви с. Колибабинці Вінницького повіту розпочинається з 1867 р. і триває до 1897 р.¹¹ Це говорить про те, що літопис було заведено одразу наступного року після згаданого вище Указу № 1881, хоча він мав рекомендаційний характер.

До літопису Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки Летицького повіту внесені записи за 1870–1920 рр.¹², а переукладений літопис Свято-Георгіївської церкви м. Кам'янець-Подільського розпочинається 1898 р. і закінчується 1914 р.¹³, хоча містить і більш пізні записи радянського періоду – 1935р., коли 10 серпня було укладено договір між дирекцією Довжоцького спиртзаводу і релігійною громадою Польсько-Фільварецької (Свято-Георгіївської) церкви, за яким центральна частина храму передавалася під зерносховище, а зачинений і опечатаний вівтар із церковним начинням та лівий боковий вівтар залишалися у користуванні парафіян¹⁴.

Разом із тим, у багатьох церквах літописи взагалі не велися. Так, у 1869 р. благочинний Кам'янецького повіту Тит Місюра звітував консисторії про те, що місцеві священники не ведуть літописів “через сором у виборі тем” (так у документі – *Г. Л.*), які можуть бути в них озвучені¹⁵. Проблема також зводилася до того, що для багатьох священників написання літописів було додатковим навантаженням поміж богослужіннями,

Парафіяльний літопис церкви с. Колибабинці Вінницького повіту Подільської губернії за 1867–1897 рр. Держархів Хмельницької обл. Ф. 315, оп. 2, стр. 51, обкладинка.

здійсненням церковних треб, веденням іншої першочергової храмової документації з реєстрації обрядів хрещення, вінчання, відспівування тощо.

Як уже зазначалося, вести літописи зобов'язали парафіяльних священників, про що свідчать їхні підписи, які повторюються в кінці кожного річного розділу. Літопис Свято-Георгіївської церкви до останніх річних записів складений священником Йосипом Сулковським, який залишався настоятелем парафії до самої смерті 20 лютого 1916 р., перебуваючи у священстві 37 років. Вже пізніше у документах після 1917 р. зустрічається підпис протоієрея Симіона Марунчака, який був призначений настоятелем церкви 10 липня 1929 р.¹⁶ Зустрічаються у літописах і підписи благочинних, які були зобов'язані перечитувати записи, зроблені священниками. До прикладу, у літописі Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки Летичівського повіту часто зустрічається підпис благочинного протоієрея Петра Сімашкевича¹⁷.

Створювалися літописи за встановленою формою і склалися з двох частин – історичної та поточної. Мету, план змісту та склад літописів описав та надрукував у статті за вказівкою Синоду оренбурзький єпископ Варлаам у додатку до журналу “Духовна бесіда”¹⁸.

Розроблений план церковно-парафіяльного літопису був прийнятий єпархіальними духовними консисторіями як зразок для програм церковного літописання, які згодом були опубліковані в місцевих “Єпархіальних відомостях” другої половини XIX – початку XX ст.

Згідно із запропонованим у статті планом перша частина літопису містила історичні відомості про храм та парафію. Історичний розділ літопису складався, як правило, один раз під час заведення літопису церкви і розміщувався на його початку. У ньому також подавалися загальногеографічні відомості про населений пункт, зокрема його географічне положення, рельєф, ґрунти, надра, клімат, річки й озера, розташування хат і вулиць, а також містилися місцеві перекази про назву та виникнення парафії, її попередній та поточний склад, відомості про національну та станову приналежність прихожан. До прикладу, у розділі I літопису Свято-Георгіївської церкви м. Кам'янця-Подільського зафіксовано, що парафія Польські Фільварки, до якої належали передмістя Беланівка і містечко Зіньківці, знаходиться біля річки Смотрич у північно-західному напрямку від м. Кам'янця-Подільського. Польські Фільварки і Беланівка розташовані по ліву сторону р. Смотрич переважно в скелястій місцевості із пологим схилом із півночі на південь на вузькому продовгуватому півострові, який омивається плинною водою р. Смотрич із заходу, півдня і сходу, а з північного боку прилягає до міського пасовиська і т. д.¹⁹

Далі у розділі описано склад парафії, до якої належали передмістя м. Кам'янця-Подільського – Польські фільварки та Біланівка, містечко

Зіньківці та село Єленівка, а також хутори, які знаходяться на півночі Польських фільварків та Нового плану з описанням переказів виникнення зазначених вище місцевостей. А саме те, що назва Польські фільварки походить від місця складів польового хліба та інших господарських споруд у м. Кам'янці-Подільському, які належали громадянам польської національності – такому поясненню відповідає саме слово *folwark*.

Припускається, що назва “Біланівка” походить від прізвища першого мешканця Белана чи Білана, а містечко Зіньківці було засновано трьома переселенцями з містечка Зінькова Летичівського повіту, які у часи татарських нападів шукали прихистку в одній з найбільш захищених у той час фортець. Містечко до 1840 р. було селом. Що стосується села Єленівки, то у літописі вказано, що свою назву воно отримало від слова Єлена, польською Гелена – так назвав це поселення його першозасновник Каспар Богуш. У 1750 р. він отримав землю під забудову нової церкви та утримання священика²⁰.

Також у розділі було зафіксовано, що станом на 1893 р. кількість парафіян церкви сягала 3 тис. осіб. Майже всі прихожани (за винятком декількох російських родин) були українцями. За становою приналежністю серед парафіян були дворяни, громадяни, міщани та селяни і у їх числі – відставні військові та губернські чиновники²¹.

Окрім зазначеного вище, перший розділ містить відомості про місцеві кліматичні умови як сприятливі для здоров'я населення. Далі описуються ґрунти – частково кам'яністі і глиністі з поверхневими шарами чорнозему, що сприяє масовому розведенню фруктових садів та інших дерев на території парафії²².

Друга частини літопису (поточна) складалася з таких розділів:

1. Про церкву чи храм.
2. Про священно- та церковнослужителів.
3. Про парафію та парафіян.
4. Явища і “надзвичайні” події в парафії та за її межами (як природні, так і суспільні).
5. Річні статистичні зведення (про народження, смерть, шлюб та приєднаних до православ'я іновірців; кількість парафіян, які були на сповіді і причастилися та відсутніх; кількість учнів у школі; церковні суми).

До прикладу, у літописі Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки Летичівського повіту зафіксовано, що церква, освячена в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці, була побудована у 1788 р. коштом прихожан і знаходилася посеред села на старовинному кладовищі, яке мало назву “Цвинтарисько”. Вона крита жерстю та розписана всередині. Поряд існувала дерев'яна дзвіниця, яка, як і церква, мала залізний дах. Більш ранні відомості про існуючий храм відсутні. Приписним він не

був. Іконостас – Православний одноярусний дерев'яний. Ікона Матері Божої – звичайного грецького живопису. Капіталу та прибутків на утримання храму не існує. В 1894 р. храм відвідав Єпископ Балтський та Вікарій Подільської єпархії Микола. У 1891 р. з ініціативи місцевого священика Миколи Шаравського парафіяни зібрали 450 крб. на розпис церкви, відновлення іконостасу та написання п'яти ікон²³.

Разом із тим, поточні розділи літописів значною мірою містили клірові відомості. До них записувалися відомості про склад церковного причту – імена священо- та церковнослужителів, їхні біографічні дані та побутові умови. Так, у літописі Свято-Дмитрівської церкви с. Колибабинці Вінницького повіту зафіксовано список священиків храму, у якому сказано: Іван Литвиновський прослужив на парафії близько 8-ми років, Олексій Яновський – близько 10-ти, Олександр Кульчицький – 48 років. Далі парафіяльним священиком близько 4-х років був Аверкій Олевницький та І. Бабицький, який прослужив у парафії 2 тижні. З 1894 р. парафіяльним священиком був Антоній Шостаковський, а псаломником – Юхим Калинович. Священик Антоній вивчив повний курс Богословських наук у Подільській духовній семінарії; до приходу у парафію служив у с. Телелинці Ямпільського повіту. Псаломник Ю. Калинович із Міського училища призначений на посаду в травні 1894 р. Усі священики в різний час переміщалися в інші парафії²⁴.

Містять літописи і більш розширені автобіографічні відомості. До прикладу, у літописі церкви с. Колибабинці наведена біографія Олександра Яковича Кульчицького. Син священика, народився 23 листопада 1818 р. у с. Сорокотяжинці Брацлавського повіту. В 1839 р. закінчив Подільську духовну семінарію і в 1841 р. Преосвященнішим Арсенієм був призначений на посаду священика в с. Колибабинці. У 1843 р. затверджений депутатом у 5-й округ Вінницького повіту, а в 1845 р. став благочинним того самого округу. 1864 р. призначений помічником благочинного в 2-му окрузі Вінницького повіту, а в 1865 р. обійняв посаду благочинного 4-го округу. Після звільнення з цієї посади за проханням призначався опікуном сільських шкіл та депутатом училищних з'їздів. З 1875 р. – член благочинної ради. З 1883 р. став духівником. З 1884 р. і до кінця життя (12 жовтня 1889 р.) працював в Окружному попечительстві. За сумлінне служіння був нагороджений у 1853 р. набедреником. В пам'ять війни 1853 р. та 1856 р. мав наперсний хрест і бронзову медаль. У 1860 р. нагороджений скуфією, а в 1868 р. – камилавкою. Похований на церковному цвинтарі з південної сторони храму²⁵.

Поточний розділ частіш за все наповнювався інформацією про релігійно-моральне життя парафіян – ступінь релігійності та дотримання церковних обрядів, випадки розколу, пороки і чесноти, стан грамотності. Як приклад, можна навести записи 1867 р. літопису Свято-Дмитрівської церкви с. Колибабинці Вінницького повіту: протягом року нічого особ-

ливого не сталося, окрім поширення у парафіян різного роду забобонів. Хоча церкву вони відвідують, але без особливої старанності, часто відволікаючись у недільні дні на ярмарки. До школи дітей посилають неохоче і тому частіш за все доводиться впливати на них через сільську владу²⁶.

Разом із тим, у літописах фіксувалися відомості про заняття місцевих жителів. В 1911 р. у літописі церкви с. Козачки Летичівського повіту записано, що щороку молоді мешканці села у віці від 18 до 40 років від'їжджають у Північну Америку на заробітки, де влаштовуються на фабрики і заводи та працюють протягом 2–3 років, заробляючи сотні карбованців. Після повернення до села купують 3–5 десятин землі за допомогою Селянського банку. Окрім цього, деякі привезені кошти витрачають на погашення боргів та оновлення сільськогосподарського реманенту. Деякі парафіяни побували в Америці двічі. Річна кількість заробітчан коливається від 30 до 70 осіб. Перед від'їздом і після повернення додому всі говіють. Засмучені, що в Америці приходиться працювати у великі церковні свята. Праця за кордоном не впливає на релігійність та православний уклад життя.

У тому ж році 8 парафіянок віком від 15 до 26 років пішли до монастиря – Олена Ставиного поступила у Головчинецький монастир, а інші – у монастир у Майдан Літенський, де на той час ще не було ані церкви, ані забезпечення землею та коштами²⁷.

У церковно-парафіяльних літописах священиками фіксувалися випадки незвичайних явищ природи, стан урожаїв, епідемії та епізоотії. Так, у 1891 р. у церковному літописі с. Козачки є записи про вкрай важкі погодні умови – паводки, град, посуху, зокрема, що дощу у селі не було з 14 серпня і до випадіння першого снігу. В грудні снігу було дуже мало. Лише одного дня був мороз 22°. У день Св. Трійці пішов град, який знищив усі ярові посіви²⁸. 1896 р. відмічено про великі врожаї хліба²⁹. Далі у записах 1915 р. подається інформація про спалахи у серпні місяці епідемії скарлатини, дифтериту та горячки, які забрали життя 32 осіб³⁰.

Разом із тим, до літописів вносилися відомості про події загальнодержавного масштабу – війни, революції, коронації. Як приклад, події Першої світової війни описані в річному (1914) записі літопису Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки. Вказується, що у 2-й половині року розпочалася війна з сусідніми державами Австрією і Німеччиною, і населення було занепокоєне через можливий напад австрійських солдат. У селі поширювалися чутки про напад на прикордонний Кам'янецький повіт і м. Кам'янець. Над селом пролітали літаки в сторону міст Вінниці і Волочиська. Полегшення настало в вересні після новини про відбиття нападу австрійців біля м. Городок, перетинанні військом кордону та захоплені галиційських сіл і міст³¹. Аналогічно у записах 1914 р. літопису Свято-Георгіївської церкви м. Кам'янець-Подільський описується поява австрійців 4 серпня об 11.30, коли на шляху з Орини-

на вони розташувалися біля хутора “Козак”. У цей час за довжоцьким лісом у розвідці знаходилися 50 прикордонних вартових, які відкрили вогонь по австрійцях. У відповідь цілий піхотний полк розпочав обстріл міста з 18 гармат тощо³².

У прикінцевій частині літописів містилися статистичні таблиці з даними про кількість народжень, шлюбів, смертей, церковні суми.

**ОТДЕЛЬ Х.
Статистическия сведения.**

СОСТОЯНИЕ ПРИХОДА.											
Годі	Число прихожанъ къ концу года		Присоединившихсяъ Православно обоего пола	Совратившихся обоего пола	Родившихся		Бра-ковъ. (паръ)	Умершихъ		Не бывшихъ у исповеди и Св. Причастия.	
	Муж.	Жен.			Муж.	Жен.		Муж.	Жен.	Муж.	Жен.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1870	471	374	„	„	24	22	13	10	12	104	79
1871	441	353	„	„	22	15	10	7	7	90	76
1872	497	402	„	„	19	18	5	15	9	95	92
1873	427	374	„	„	29	23	4	13	6	82	77
1874	425	386	„	„	24	24	10	11	12	80	80
1875	433	394	„	„	18	18	7	24	22	83	86
1876	428	378	„	„	25	21	7	15	8	74	68
1877	432	403	„	„	32	25	11	12	10	79	74
1878	436	402	„	„	17	16	9	7	10	89	75
1879	419	380	„	„	34	31	17	13	12	75	70
1880	413	385	„	„	30	16	15	18	15	76	67
1881	412	379	„	„	34	32	9	21	12	70	65

Як зразок, наводяться статистичні зведення за 1870–1916 рр. із літопису Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки Летичівського повіту, у яких прослідковується демографія за наведений період, статистика відвідування прихожанами сповіді та причастя, рух церковних та попечительських коштів, відомості про кількість народжених позашлюбних дітей та інформація про померлих від віспи.

СОСТОЯНИЕ ПРИХОДА.								Примечания. а) Незаконнорожденных душ. б) Свиерпствовала оспа, отъ которой померло душъ обоего пола и т. п.
Церковныхъ				Попечительскихъ				
Приходъ		Расходъ.		Приход		Расходъ.		
Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	
13	14	15	16	17	18	19	20	21
22	94	75	11					
80	14	39	37					
909	78	63	96					
91	26	65	49					
83	65	69	25					незаконнорожденных: 1 м.
70	79	62	61					
93	64	65	1					незаконнорожденных: м. 1, ж. 1
68	80	36	29					незаконнорожденных: м. 5, ж. 2
								незаконнорожденных: м. 1
				119	10	116	3	незаконнорожденных: м. 2, ж. 1
120	40	111	60	134	57	134	57	незаконнорожденных: м. 1.
124	98	101	64	6	6	6	6	незаконнорожд. 3 д. умершихъ 8 детей отъ натураль. оспы

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
1882	400	375	„	..	38	31	12	26	24	60	57	
1883	432	393	„	„	34	33	13	13	13	53	50	
1884	393	364	„	„	38	28	9	12	12	46	49	
1885	422	385	1	„	24	30	1	22	14	43	40	
1886	422	385	„	„	19	23	13	18	14	95	102	
1887	421	383	„	„	33	36	12	15	16	70	87	
1889	476	483	„	„	28	30	15	17	14	90	98	
1890	476	483	„	„	29	41	16	16	13	90	94	
1891	476	483	„	„	37	31	11	12	22	103	206	
1892	476	483	„	„	38	37	11	20	17	100	192	
1893	476	483	„	„	31	30	18	22	19	100	128	
1894	476	483	„	„	42	31	8	30	26	107	108	
1895	545	567	„	„	38	40	8	32	30	85	92	
1896	606	608	„	„	38	36	19	22	9	123	111	
1897	606	612	„	„	52	40	9	30	32	114	107	
1898	625	612	„	„	28	40	15	18	11	106	95	
1899	630	628	„	„	35	50	11	30	34	84	73	
1900	599	617	„	„	36	33	17	22	22	97	86	
1901 г. 25 Мая регистрив Благочинный, священник Петр Симашкевич												
1901	674	708	1	„	47	46	19	28	42	122	139	
1902 г. 3 Января регистрив Благочинный, священник Петр Симашкевич												
1902	691	720	„	„	41	41	10	14	15	„	„	

Продовж. таблиці

	13	14	15	16	17	18	19	20	21
	128	48	120	412	530	„	509	3	
	156	57	196	24	256	„	241	6	
	148	35	122	67	150	„	149	6	
	208	55	156	51	64	83	57	33	
	179	75	156	24	79	50	49	„	
	220	76	202	54	138	85	108	85	
	139	74	119	12	218	14	218	14	незаконнор. 2 д.
	163	47	139	60	194	76	124	76	незаконнор. 2 д.
	165	73	164	73					незаконнор. 2 д.
	163	23	156	18	311	95	311	95	незаконнор. 3д.
	149	21	149	21	100	„	94	5	незаконнор. 1 д.
	176	15	176	14	130	„	117	81	
	182	99	152	74	150	„	86	50	незаконнор. 1 д.
	262	35	214	80	83	83	60	71	незаконнор. 3 д.
	396	87	190	15	27	13	14	„	незаконнор. 2 д.
	511	11	497	41	87	2	45	50	незаконнор. 2 д.
	277	66	187	95	122	50	35	50	незаконнор. 1 д.
	260	52	141	43	240	50	195	50	незаконнор. 2 д.
	380	90	342	57	172	20	55	50	незаконнорожденныхъ м. пол. 2 женск.2
	266	91	202	70	207	60	100	20	незаконнорожд. 2

Продовж. таблиці

13	14	15	16	17	18	19	20	21
309534	2067	287	66	300	49	292	37	Незаконнорож. небыло. Умерло отъ горячки 24 души
380	90	356	45	103	8	98	80	Незаконнорож. 2 женска п.
464	89	414	73	184	60	174	30	Незаконнорож. 1 муж. 1 женска умерло отъ разныхъ болезней 58.
529	25	39	307	78	40	44	04	
538	90	496	51	77	36	63	70	
438	61	386	6	35	66	8	50	
409	11	301	59	73	26	28	-	2 внебрачныхъ м. п.
561	42	407	42	75	37	-	50	1 внебрачный м. п.
Въбилетах								
916	87							
611	71	315	64	500	97	405	75	1 ж. п. Отъ кори 8 д. Отъ коклюша 13 д. об.пола
Въбилетах								
1148 р. 04 к.								
589	86	543	85	117	72	3	65	
Въбилетах								
1257 р. 07 к.								
532	34	424	77	138	72	26	95	Внебрачныхъ: 3 муж. П.
Въбилетах								
1207 р. 01 к.								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1914	857	844	„	„	31	23	12	18	11	5	8
1915	869	853	„	„	21	28	7	32	36	3	3
1916	843	823	„	„	26	17	12	28	25		

Однак, як окрему особливість у веденні літописів можна відзначити занесення до поточного розділу літопису Свято-Георгіївської церкви м. Кам'янця-Подільського річного Звіту про стан та діяльність Георгіївсько-Серафимівського при Польсько-Фільварецькій церкві братства. Утворене 1 травня 1905 р. під головуванням владики Парфенія, братство мало за мету благодійницьку діяльність як у парафії, так і поза її межами. Займалося збором коштів, які згодом витрачалися на друкування необхідних книжок і бланків, наданням грошової допомоги дітям на навчання та малозабезпеченим громадянам на обігрів кімнати та як додаткові кошти до зарплатні хоровим співакам, на оновлення ікон тощо³³.

Таким чином, проведене дослідження уможливило зробити висновок, що специфіка церковно-парафіяльного літописання хоча і не відрізнялася від загальноприйнятої у інших регіонах, але при цьому мала свої особливості. До окремих літописів включені звіти благодійницьких товариств, а також трапляються господарські документи радянського періоду. Разом із тим, сукупність досліджених літописів подільських храмів можна назвати самостійним відокремленим джерелом церковної та соціальної історії населених пунктів, а, відтак, цінним історичним джерелом.

¹ Російський державний історичний архів. Ф. 797. Оп. 97. Спр. 2646. Л. 283.

² Шехтман Е. З. Церковно-приходские летописи XIX ст. – начала XX ст. – важный источник для изучения местной истории (по материалам Житомирс-

Продовж. таблиці

13	14	15	16	17	18	19	20	21
413	20	377	3	535	69	35	69	
Въбилетах								
793	70							
1014	86	1002	38	551	34	510	38	Внебрачныхъ род. 1915 г. муж.п. 2 женск. 2 отъ дифтерита и скарлатины 32 обоого п.
827	54	796	37	63	21	24	25	Внебрачныхъ муж.п. 3. Отъ горячки 17 д. скарлатины 9 д. дифтерита 10 душъ 36 д. обоого пола

кого областного государственного архива) // Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін: матеріали. Київ: АУ УРСР, 1965. Т. 2. С. 94–109.

³ *Задніпровський О., Задніпровська Л.* Церковно-парафіяльний літопис Богородицької церкви (1897–1926 рр. // Студії з архівної справи та документознавства. 1996. Т. 1. С. 102–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd19961_15 (дата звернення: 28. 05. 2018).

⁴ *Рибак І. В.* Літописи церковних парафій Подільської губернії як джерело з історії краю // Краєзнавство. 2005. № 1. С. 129–131.

⁵ *Мірошніченко С. В.* Літописи церковних парафій як історичне джерело (на прикладі Літопису Георгіївської церкви Новоград-Волинського повіту Волинської губернії) // Гуржіївські історичні читання. 2014–2015. Вип. 8–9. С. 48–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2014-2015_8-9_20 (дата звернення: 04. 06. 2018).

⁶ Парафіяльний літопис церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Ксьонзівки Чернігівської єпархії (1867–1915) / упоряд.: А. В. Морозова, О. Ф. Тарасенко; відп. ред. О. Б. Коваленко. Чернігів: ПАТ “ПВК “Десна”, 2017. 160 с.

⁷ *Иконников В. С.* Опыт русской историографии. Т. 2. Кн. 1. Киев, 1908. 1116 с.

⁸ *Шмидт С. О.* Сельские церковноприходские летописи как историко-краеведческий материал // Историческое краеведение. По материалам II Всесоюзной конференции по историческому краеведению (г. Пенза, 4–6 апреля 1989 г.) / отв. ред.: С. О. Шмидт. Пенза, 1993. С. 201–224.

⁹ *Агеева Е. А.* Приходская жизнь и история староверия по церковным летописям второй половины XIX в. // Уральский сборник. История. Культура. Религия. Екатеринбург: Изд-во Уральского гос. ун-та, 1999. Вып. III. С. 3–16.

¹⁰ *Добренський С. И.* Церковно-приходские летописи как исторический источник (середина XIX – начало XX в.): дисс. ... канд. ист. наук. : 07.00.09 //

Добренький Сергей Иванович; Российский государственный гуманитарный университет. Москва, 2006. 230 с.

¹¹ Держархів Хмельницької обл. (Державний архів Хмельницької області). Ф. 315. Оп. 2. Спр. 51. 20 арк.

¹² Там само. Оп. 4. Спр. 100. 218 арк.

¹³ Там само. Спр. 69. 129 арк.

¹⁴ Там само. Арк. 100зв.

¹⁵ Там само. Оп. 1. Спр. 8831. 26 арк.

¹⁶ Там само. Оп. 4. Спр. 69. 129 арк.

¹⁷ Там само. Спр. 100. 218 арк.

¹⁸ О заведении при церквах Оренбургской епархии приходских летописей // Церковная летопись к № 47 “Духовной Беседы” за 1866 г. С. 705–712.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл. Ф. 315. Оп. 4. Спр. 69. Арк. 3.

²⁰ Там само. Арк. 12.

²¹ Там само. Арк. 19.

²² Там само. Арк. 4.

²³ Там само. Ф. 315. Оп. 4. Спр. 100. Арк. 51.

²⁴ Там само. Оп. 2. Спр. 51. Арк. 9.

²⁵ Там само. Арк. 9–9зв.

²⁶ Там само. Арк. 12.

²⁷ Там само. Оп. 4. Спр. 100. Арк. 17зв.

²⁸ Там само. Арк. 180.

²⁹ Там само. Арк. 180зв.

³⁰ Там само. Арк. 186.

³¹ Там само. Арк. 22.

³² Там само. Спр. 69. Арк. 98зв.

³³ Там само. Арк. 40–41.

There are analyzed preconditions of the creation, structure, content and information content of church parish chronicles of St. George’s Church in Kamyanets-Podilskiy City of Kamianetsky District, Holy Nativity Virgin Church in Cosachky village of Letychiv district and the St. Dmytro’s Church in Kolybabyntsy of Vinnytsia district of Podolsk province, deposited in F. 315 “The Podillya Ecclesiastical Consistory” of the State Archives of Khmelnytsky Region.

Key words: the church chronicles; Parish; church; temple; eparchy.